

KUTADGU BİLİĞ ÜZERİNDE BİR DÜZENLEME DENEMESİ: KÖR MÜ? KÜR MÜ?

AYSU ATA - • • • • •

Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, gerçekten sahip olmakla öğündüğümüz ve bu konularda çok yönlü çalışmalara kaynaklık eden bir eserdir. Bu esere bilimsel, özellikle karşılaştırmalı çalışmalarla dünya edebiyatı içerisinde hak ettiği yeri vermek bizlere düşen başlıca ödevlerden biridir. Türkiye'de ve Türkiye dışında R.R. Arat'ın çalışmaları başta olmak üzere Kutadgu Bilig üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Ancak türkoloji konusunda yapılan yeni çalışmalar, yeni metinlerin ortaya çıkması, her zaman için bu bibliyografyaya yeni eklemelerin yapılmasını mümkün kılabilmektedir.

Yusuf Has Hacib, 6645 beyitten oluşan Kutadgu Bilig'de Şehname vezni olan "mütekariib" bahrini başarıyla uygulamıştır. Eserde imaleler dışında vezin hatası yoktur. Yusuf Has Hacib'in aruzu bu kadar usulîlıkla kullanabilmesi onun daha başka şiirler de yazmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak Kutadgu Bilig'de aruz veznini hatasız kullanmak için yazarın bazı yöntemlere başvurduğu da görülmektedir. Bunlardan biri, bir ekin birden fazla şekillerini birarada kullanmasıdır. Örneğin:

1. Emir ekinin *-sil*, *-slln*, *-sUnl* biçimlerinde kullanılması,
2. Teldik I. şahıs emirde *-Ayin*, *-Ay*, *-Ayl* eklerinin birarada bulunması,
3. Belhtme durumu eki için *+G*, *-nI* yanında *+1* şeklinin de kullanılması,²
4. Teklik II. şahıs emir ekinin *-Gll* ve eksiz kullanılması.

1 Dilaçar, A., *Kutadgu Bilig incelemesi*, TDK Yayınları S: 340, Ankara 1988, s. 199-203.

2 Canpolat, M., Eski Anadolu Türkçesinde Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine, *Türkoloji Dergisi*, C. X, Ankara 1992, s. 9-11. • • • • •

Kutadgu Bilig'de orta hece düşmesinin sıklıkla bulunması, hatts bunun geniş ünlülerde bile uygulanmış olması Yusuf Has Hacib'in vezni uygulamada kullandığı diğer bir yöntemdir, *indrür, oldrup, oldrum* gibi.

Kutadgu Bilig'de aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere kimi zaman mısra sonu doldurma seslerine de rastlanmaktadır:

töşek koldı yattı kör ögdilmişe • •
udıp bardı anca kötürdi başa * (3838)

Ayrıca yine bu konuyla ilgili olarak eserdje *negü tir eşitgil, ayI* gibi bazı kalıp ifadelerin sıkça kullanılmış olması da dikkati çekmektedir. Bu kalıp ifadelerden birisi de tercümelerde *baki, dikkat eti* anlamlarının verildiği *kör* kelimesidir. Örneğin:

ukušlug kişi kör qarışa munar
ukuš kitti tip hem kalem me tmar (294)

kayusı kıpar kör kayusı kınar
kayusı çapar kör kayu suv içer (73)

Aşağıdaki beyitler ve tercümeleinde ise *kör* kelimesi okunuş ve anlam veriş bakımlarından kuşku vericidir:

til arslan turur kör işikte yatur V •
aya evlig er sak başırığı yiyür (1^4)

(*Dil arşlarıdır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi dikkat et, senin başını yer.*)

miñg erdem kerek bu cihan tutğuğa
kör arslan kerek bu kılan başğuğa (284)

(*Bu cihana hakim olmak için bin türlü fazilet gerek yaban eşeğini alt etmek için arslan olmak gerek.*)

kör arslanğa okşar bu begler özi v i V
buşursa keser baş ay bilgi yaruk I; -N' IV (784)

(*Beyler arslana benzerler hiddetlendirirsen başını koparırlar ey parlak bilgili.*)

kör arslan bolu birse ıtka başı
bu it barca arslan bolur öz tuşı (2047)

Kop apc/iaH nojiy napca aTKa. ПАЖЫ
ny aT nap^a apc/iaH no/ıyp oc rylji

калы no.nca apc.iaHF>a aT ПАШЧЫЗЫ
OJı apc/iaH no/ıyp ııap^a aT caRbi^bi (KB. 82,28,29)

(siehel vcenn ein Löwe Anführer der pferde wird, so werden
alle Pferde zu Lövcen, ist aber ein Pferd Anführer der Löven,
so sind die Lötven nurfür Pferde zu zahlen. — baki eğer arslan
atların başı olursa o zaman bütün atlar arslan olacaktır.
Eğer at arslana baş olursa o zaman bütün arslanlar at kabul
ediltnelidir.) , .. - .

Radloff da beyte *kör I arslan* diye başlamış ve o şekilde anlam ver-
miştir. Ancak R. Rahmeti Arat, 4098'inci beyitte daha önceki değe-
lendirmelerinden ayrılarak *j^Ujl jji kü r arslan* olarak okumuş ve
buna göre çevirmiştir:

kür arslanğa okşar körü tursa beg
öge tegse yumşar bolur torku teg (4098)

(*Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; öğerek yaklaşırsan
yumuşar, ipek gibi olur.*)

Bu beyitte, *körü tursa* (= *dikkat edersen*) sözü geçtiği için Arat,
bir de *kör* (== *bak*) biçiminde okumanın doğru olmayacağını düşünerek
ilk kelimeyi *kür* biçiminde okumuş ve çok haklı olarak *pek yürekli*
karşılığını vermiştir.- Bu durumda vermiş olduğumuz dokuz beyitteki
kör arslan okuyuşunu *kür arslan* şeklinde değiştirip *yırtıcı, cesur arslan*
gibi karşılıklar verdiğimiz takdirde beyitlerin tercümeleri şu şekilde
olacaktır:

(*Dil yırtıcı arştandır, ey ev sahibi dikkat et senin başını yer.*) (164)

(*Bu cihana hakim olmak için bin türlü fazilet gerek, yaban eşğini alt
etmek için cesur arslan olmak gerek.*) (284)

(*Beyler kızmış arslana benzerler, hiddetlendirirsen başını koparırlar
ey parlak bilgili.*) (784)

(*Gözü pek arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi
karşısındakine arslan kesilir.*) ..." • (2047)

(*Onun yüreği harpte cesur arslan yüreği gibi, düşüşürken de bileği
kaplan pençesi gibi olmalıdır.*) (2310)

(Kağan arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceyi uykusuz geçirmelidir.) . .y., . . , (2314)

(Uyanık beyin askeri bak ejderha kumandasında kahraman arslana binmiş kılıç, kamçılı orduya benzer.) (2345)

(Kahraman yiğit, asker görünce yırtıcı arslan kesilir, seyirtir ya öldürür veya vuruşarak ölür.) (2383)

(Askeri öğersen eli ile yırtıcı arslanı tutar, atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.) .. y± (2401)

Dikkat edilirse *jfS*~ kelimesine verilen yeni karşılıklarla yapılan tercümelerde anlam pekişmekte ve *jif* kelimesi boşlukta kalmamaktadır.

Türk dilinin önemli eserlerinden biri olan Rabguzi'nin Kısasü'l-Enbiya'smda kısa bir manzum parçada⁵ da u⁴L-ıl *jif* yazımı bulunması bu hususta aydınlatıcı olabilir:

tözi tört yüz karıǵlı erdi künde kuşluk aşıǵa
yarǵusunda kür arslan böri kaplan koyçısı

(Her gün onun kuşluk vakti yemeǵi tam dört yüz kaǵnı yüki idi.

Gözü pek arslan onun buyruǵundaydı ve kurt, kaplan da çobanı idi.)

Kısasü'l-Enbiya'nın manzum kısımlarında Kutadgu Bilig'deki işlevinde *kör* kelimesi kullanılmamıştır. Bu nedenle *jif* yazımını hemen *kör* şeklinde okuyuş yerine arslana ds yakışan, bir sıfatla *kür* okuyuşunu tercih ettik. Ayrıca Süleyman Yalavaç kıssasının girişinde adı geçen yalavaca yazılan medhiyedeki bu beyitte belirtildiǵi gibi hergün kuşluk vakti yemeǵi için dört yüz kaǵnı yiyeceǵi olan, çobanı kurt ve kaplan olan Süleyman yalavacm buyruǵunda da yırtıcı arslanın olması kanımca daha uygun düşecektir. Zaten burada *baki*, *dikkat eti* anlamında bir kelime bulunmasj da metnin bağlamı açısından pek mümkün görülmemektedir.

Kutadgu Bilig'in V. Bab'ı olan *Yiti Yüldüz ve On İki Ükekni Ayur* bölümünde Yusuf Has Hacib arslan, başak terazi, akrep ve yay buıçlarından aşağıdaki beyitte bahseder: , .,;

5 K. Gronbech, K., *Rabguzi, Dfarrationes de prophetis*, Monumenta Linguarum Asiae Maioris, vol. IV, Kopenhagen 1948, s. H7\.

kör arslan bile ışışını buğday başı ' J' ^;; '...'•
 basa ülgü boldı çadan ya işi ' >• / . (140)

(Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akrep ve Kavs'in arkadaşız Mızan gelir.)

Aşağıdaki beyit Rabguzî'nin Kıyasü'l-Enbiya'sında yıldızlar ve burçlardan bahseden manzumeden⁶ alınmıştır:

j_>r arslan ma buğday başı ülgü ol
 cayan hem yay oğlak könek hem balık

Dikkat edileceği üzere her iki beyit de ö[^]Jjff ile başlamış ve bu iki kelime arslan burcunu karşılamıştır. R.R. Arat'm çalışmalarında jjS~ d'ğer beyitlerde olduğu gibi kör okunmuş ve "bak!" anlamı verilmiştir. Her iki eserde de başak burcu için buğday başı ifadesi kullanılmıştır. Bu iki sözcükten oluşan teşkilin bir burç ismi için kullanılmış olması arslan burcu için de bir sıfat tamlamasıyla kür arslan ifadesinin kullanılmış olacağını akla getirmektedir. Ancak bu hususta, Rabguzî'nin Kutadgu Bilig'i okuduktan sonra bu beyti yazmış olacağı ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

Kutadgu Bilig ve Kıyasü'l-Enbiya'da cesur, kahraman, pek yürekli vb. arslan anlamı verilen kür arslan, Farsça ifadesiyle şîr-i jiyânîh Tarama Sözlüğü'nde⁷ kağan arslan şeklinde madde başı olarak bulabiliyoruz. kızmış, kükremiş, çok öfkeli arslan anlamı verilen bu sözün Tarama Sözlüğü incelenecek olursa pekçok yerde geçtiği görülecektir.

Kutadgu Bilig'de yiğit, pek yürekli, kabadayı anlamları verilen kür kelimesi bir yerde kür arslan olmak üzere geri kalan 31 yerde⁸ kür er, kür ersig, kür alp er, kür yüreklig, kür kögüzlüg, kür küvez şekillerinde geçmektedir, kür ersig ifadesi R. Rahmeti Arat'm çalışmalarına göre aşağıda verdiğimiz 57. beyit haricinde 2298 ve' 2705'inci beyitler de de geçmektedir:

...•/ , J 1 . . > ' . - _ , , . . - • • • 1 - v

'ab' erdi mundâ basakı talu
 kür ersig yüreklig mengesi tolu

(Ondan sonra seçkin, cesur, yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı.)
 Bu ifadenin kullanılması bakımından aşağıdaki beyitler dikkat çekicidir:

6 K. Gronbech, aynı eser, s. 66v.

7 Tarama Sözlüğü, Ankara 1969, TDK yayınlan, C. IV, s. 2160.

8 Arat, R.R., Kutadgu Bilig III, İndeks, İstanbul 1979, s. 280-82.

aügar tirlür ötrü kör ersvg' eren' / •> ':-'-'-•''' ,'-•
sevüg can yuluğlap yatur tağ kayan (2281)

(Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek, cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirir.)

Yukarıdaki tercümede de *kör* dikkate alınmamış bunun yanında *ersig* kelimesi pekiştirilmiş bir ifade ile *mert yiğit* anlamını karşılamıştır. Kanımca, *mert yiğitler* anlamını ilk dizedeki sadece *ersig erence* değil de *kür ersig eren* ifadesi ile karşılaşırsak daha yerinde olacaktır.

Yine bu hususla ilgili olarak aşağıdaki beyiti de verebiliriz: "

borun yüz yuğuçı namaz kôđğuçı
kôr ersig atandı yoritur küçi ' (6454)

(Şarap ile Yüzlerini yıknynn VP. ibadeti bırakanlar şimdi yığit sayılıyor.)

Bu beytin tercümesini, ikinci diyenin başındaki *kör* kelimesini *kür* okuyarak yapacak olursak anlamın daha da pekişeceği görülecektir:

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit, mert sayılıyor.)

Kutadgu Bilig'de, *kür* kelimesi *kür küvez* ifadesi içinde de iki yerde geçmektedir. Bunun yanında *küvez kür* ifadesi de aşağıda verdiğimiz, beyitten başka eserin tamamında 2077 ve 3738'inci beyitlerde de geçmektedir:

uluḡsiḡ küvez kür kişi ol tun > .
'küniriḡe qodi ol küvezlik kun (1706)

(Büüklük taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.)

Yine R. Rahmeti Arat'ın çalışmalarından almış olduğumuz aşağıdaki beyitin okunuşu ve tercümesi *küvez kür* ifadesinin kullanılması açısından kuşku uyandırıcıdır:

küvez kör kereksiz ne köngli ulug
küvezlik azıtur könilik yolug (2115)

(Bey, mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır.)

Yukarıdaki tercümeyle dikkat edecek olursak Arat* beyde olmaması gereken hasletlerden *mağrur* ve *kibirli* o/mo'yı *küvez* ve *köngli ulug* kelimeleri ile karşılamış, fakat *kabadayı* anlamı açıkta kalmıştır. Bizce burada *kabadayı* anlamının verilebilmesi için ilk dizedeki *kör* kelimesi *kür* şeklinde okunmalıdır. Böylece hem *kör* kelimesi tercümede anlam verilmeden geçilmeyecek, hem de *kür* okuyuşu ile Arat'ın yapmış olduğu güzel çeviride yerini alacaktır.

R.R. Arat'tan sonra Kutadgu Bilig üzerinde düzeltme amacıyla yapılmış olan S. Tezcan *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*⁹ ve R. Dankoff'un R.R. Arat'ın metin neşrinde yanlış okuma ve tercümeleri düzelttiği *TFisdom of Royal Glory*¹⁰ adlı çalışmalarda bu konu üzerinde durulmamaktadır. Yazımızda belirtmiş olduğumuz *kür arslan*, *kür ersig* ve *küvez kür* ifadelerinin dışında bütün metindeki *kör* biçiminde okunan ve doldurma sayılan kelimelerin daha birçok yerde *kür* okanabileceği ve böylece anlamın daha iyi ortaya çıkacağı görülecektir.

9 Tezcan, S., "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", Belleten C. XLV/ 2, Nisan 1981: Sayı: 178, s. 23-78.

10 Dankoff, R., *Wisdom of Royal Gtery*, Chicago 1983.